

Епістемічна модальність в науково-популярному дискурсі в викладанні навчального матеріалу

©, Сивокінь Г. В., Мар'янюк Я. Г., Картель Т. М., Зайцева О.Ю., 2016

Матеріалом цього дослідження є епістемічна модальність в науково-популярному дискурсі у складі інформаційно-оцінних висловлювань викладачів або студентів, що утворюють мовну тканину різними мовами; використовуються різноманітні засоби вираження впевненості, сумніву і неповної впевненості в істинності повідомлюваного. Ці засоби є детермінативами, або маркерами, когнітивної діяльності суб'єкта мовлення – викладача або студента. Суб'єктивно-модальні функції мови в лекційному та практичному викладанні навчального матеріалу виражаються в тому, що в рамках способів може передаватися конкретне ставлення мовця до змісту висловлювання, яке включає широку гаму особистісних оцінок, які виражають градацію бажаності, умовності, наказовості, повинності.

Ключові слова: *модальність, суб'єктивна оцінка, дискурс, науково-популярний дискурс, текст, комунікація, термін.*

The subject of this research is epistemic modality in the scientific and popular discourse as the part of speech information and evaluation of teachers or students that form the structure of the language in different languages, using various means of expression, confidence, doubt and certainty of the truth of incomplete information. These means are determinative or cognitive markers of the subject of speech – teacher or student. Subjective-modal functions of language in lectures and practical teaching learning material reflected in the fact that in the specific ways can be transmitted the attitude of the speaker to the content of expression, which includes a wide range of the personal evaluations that express gradation desirability of convention, order, obligation.

Keywords: *modality, subjective valuation, discourse, scientific and popular discourse, text, communication, term.*

Термін “дискурс” широко застосовується сучасними мовознавцями. При цьому необхідно зауважити, що зміст даного поняття докорінно відрізняється у представників різних напрямків галузі філології. Так представники західної школи в основному спираються на категорію епістемічної модальності при аналізі поняття “дискурс”. Відмітною рисою такого підходу є аналіз функціональних особливостей дискурсу, особлива увага при цьому приділяється засобам вираження. Прагматична спрямованість даного напрямку очевидна [11, с. 8].

Слід зазначити, що автори вітчизняних наукових робіт у галузі філології часто також вкладають у поняття “дискурс”, слідом за представниками західного напрямку, різноманітні сторони епістемічної модальності як логічного, так і емоційно-оцінного плану. На відміну від представників західного напрямку обсяг поняття “дискурс” у тлумаченні вчених вітчизняної школи значною мірою відрізняється [4]. Тут основна увага приділяється вивченню таких особливостей дискурсу, як характер його складових елементів та їх взаємозв'язок при актуалізації різних типів дискурсу, взаємозв'язок дискурсу із суміжними категоріями мовленнєвої діяльності людини, варіативна сторона функціонального навантаження дискурсу, теоретичні особливості опису дискурсу в роботах сучасників [2; 3; 6; 7; 8].

Однією з найбільш важливих характеристик дискурсу є той факт, що він реалізується в соціальному континуумі. Цікавим є той факт, що при аналізі письмового та усного мовлення лінгвісти вживають різні терміни при аналізі однорідних феноменів, наприклад, речення – висловлювання, частина речення – синтагма, розділові знаки – сегментація мовного відрізка, буква – звук тощо.

Дискурс, існуючи, як уже було зазначено, у двох формах, являє собою продукт, що відображає момент породження мовлення. Таким чином, дискурс на відміну від тексту має спонтанний характер, власну структуру і своєрідні закономірності функціонування в процесі комунікації.

Актуальність проблеми розрізнення двох згаданих вище понять – тексту і дискурсу – аж до сьогодні є однією з найбільш дискутованих у лінгвістиці. Таке становище викликано тим, що дискурс є багатоплановим феноменом, що певною мірою перетинається з поняттям тексту, з одного боку, і чітко відмежований від цього поняття необхідністю розгляду екстралінгвістичних умов комунікативного акту – з іншого. Сукупність мовних, соціологічних, національних особливостей комунікації у взаємодії з текстом розглядається сучасними вченими як дискурс. Тут доречно навести визначення дискурсу, наведене в роботі В. В. Красних як “вербалізовану розумову діяльність, що розуміється як сукупність

процесу і результату та володіє як власне лінгвістичними, так і екстралінгвістичними планами” [5, с. 9].

Всебічний аналіз точок зору в тлумаченні феноменів “текст” і “дискурс” не лише продемонстрував існування очевидного зв'язку між цими явищами (наявність певних точок перетину між ними), але й дозволив намітити дистинктивні характеристики, що відрізняють ці два феномени. Підбиваючи підсумок вищесказаному, слід дати визначення зміступонятійної категорії “дискурс”. Це комплексна реалізація тексту в сукупності з екстралінгвістичними особливостями актуалізації даного тексту.

Екстралінгвістичні особливості актуалізації науково-популярного дискурсу, що є об'єктом дослідження, становлять значний інтерес для сучасної філології. Це пов'язано, у першу чергу, із відсутністю в науковій літературі однозначності думок із цього питання, недостатністю систематизації наявних емпіричних даних і нечіткістю аргументації теоретичних узагальнень.

Відомо, що діалогічна форма спілкування, поширена в науково-популярному дискурсі, є одним із частовживаних прийомів доступності засвоєння знань, акцентування уваги на рематичній структурі висловлювання, підвищення експресивності викладу в цілому.

Останнім часом науковий пошук у галузі дискурсології дозволив сформулювати основи взаємовідносин дискурсу й інтердискурсу, як відношення формованого до вже описаного. Цей підхід дозволив докорінно змінити погляд на теоретичні передумови формування дискурсу і по-новому поглянути на можливості впливу інтердискурсу на епістемічну оцінку того чи іншого повідомлення.

З цих позицій інформація про нове знання являє собою наукову складову науково-популярного дискурсу. Ураховуючи той факт, що наукова складова будь-якої інформації включає в себе безліч дискурсів, узагальнених у даному конкретному комунікативному творі, то вона може розглядатися як інтердискурс.

Таким чином, популяризація знання в науково-популярному дискурсі здійснюється за рахунок тісної взаємодії форми висловлювання (лінгвістичних засобів) з його змістовною стороною (логіко-смысловими відношеннями).

Проведене нами дослідження показало, що динамічний розвиток структурних особливостей і комунікативних параметрів науково-популярного дискурсу робить можливим досягнення тих завдань, які ставить перед собою цей комунікативний акт. Основні завдання науково-популярного дискурсу слід звести до таких:

- установлення зв'язку з адресатами (для досягнення цієї мети необхідно володіти інформацією про соціальний статус слухачів, рівень їхньої освіти, їхній світогляд, запас знань та їх здатність правильно інтерпретувати почуте або прочитане);
- справляння запланованого впливу на аудиторію, що досягається наявністю таких факторів у мовленні автора: необхідних мовних засобів, логічної стрункості, аргументованості та емоційної насиченості тощо.

Усі зазначені фактори служать характеристикою науково-популярного дискурсу.

Науково-популярний дискурс інформує не стільки про факти, але й про ставлення до них самого мовця, що прямо вказує на його модальне начало, а також відображає наміри автора справити необхідний вплив на публіку. Крім того, науково-популярний дискурс часто використовує загальноприйнятту логічну схему аргументації і докази (висунення тези, подання необхідних і достатніх аргументів, вироблення висновку). При використанні такого інструментарію переконання основне завдання науково-популярного дискурсу – донести до аудиторії знання і переконати слухачів або читачів у достовірності поданої інформації – успішно вирішується автором.

Слід зазначити, що побудову інформативної частини науково-популярного дискурсу можна порівняти з нанизуванням фактів на основний стрижень, який представляє собою знання, а додаткові відомості, які пояснюють і уточнюють наведені емпіричні дані, посилюють стрижневу позицію знання. До таких конкретизуючих інформантів слід віднести ілюстративні комплекси, блоки доказів, аргументативні елементи і ряд інших побудов, метою яких є надання додаткових відомостей.

Сьогодні широке визнання лінгвістів отримала теорія мовленнєвих актів. Перевагами даної теорії, що дозволяють максимально врахувати особливості мовленнєвої поведінки всіх учасників комунікації, є такі положення:

- визначення мовного акту як продукування висловлювання мовцем із конкретною метою за певних умов комунікації, що, безперечно, є надійним фундаментом для планування дослідження та проведення вивчення мовленнєвих реалізацій;
- наявність трьох складових процесу комунікації: локуції, ілокуції і перлокуції (тобто продукування мовлення, відповідність наміру мовця формі мовленнєвого відрізка і вплив даного висловлювання на адресата);
- оцінка успішності / безуспішності комунікації залежно від ступеня повноти виконання ілокутивного акта.

Слід зауважити, що сьогодні теорія мовленнєвих актів зазнала численних коректив. Однак, незалежно від того, які нові терміни з'являються для позначення складових цього

феномену, суть залишається незмінною. Так поява таких термінів, як констативи, регулятиви і репрезентативи (за класифікацією Хабермаса [10] для позначення ілокутивних актів або комунікативи і комісиви) по суті нічого не змінюють у теорії мовленнєвих актів, залишаючи визначальну роль за ілокуцією.

Науково-популярний дискурс за своїми стильовими характеристиками значною мірою стикається з науковим стилем мовлення, набуваючи частину його характеристик. Ураховуючи такі риси наукового стилю, як логічність, об'єктивність, неемоційність, багато лінгвістів вважають, що науковим текстам властива тільки об'єктивна модальність, а саме реалізація модальних значень можливості, потреби і повинності. Однак існує також думка, що в деяких типах текстів наукового стилю обов'язкове вираження авторського "я", що реалізується за допомогою різних мовних засобів.

У науково-популярному дискурсі в ще більшому ступені, ніж це виражено в науковому стилі, необхідне авторське "я". Способи передачі власної позиції лінгвістичними засобами різноманітні. Одним із найбільш наочних проявів цієї особливості є поєднання модального дієслова з особовим займенником І особи однини і множини.

Ураховуючи вищевикладене необхідною умовою аналізу функціонально-семантичного поля епістемічної модальності стало вивчення суб'єктивного та міжособистісного компонентів даної категорії в науково-популярному дискурсі. Зауважимо, що в науково-популярному дискурсі крім епістемічної модальності присутні також аксіологічна, деонтична і алетична модальності. Вивчення характерних ділянок перетину функціональних полів цих видів модальності представляє особливий інтерес для лінгвістів.

Що стосується лінгвістичних особливостей передачі епістемічної модальності в науково-популярному дискурсі, то цікаво проаналізувати цей аспект в зіставленні з науковим дискурсом. Як показав експериментальний матеріал, кількісні показники науково-популярного тексту значно поступаються відповідним характеристикам текстів наукового жанру: обсяг тексту знижений у 5 разів, число посилань із точним зазначенням джерела зменшено в десятки разів, кількість ілюстративного матеріалу – графіків, малюнків і таблиць – зведено до мізерних показників. Крім того в науково-популярному дискурсі найчастіше наукова термінологія замінюється загальноприйнятими лексичними одиницями, а іноді й сленгізмами.

Такі відмінності двох зіставляваних жанрів не є несподіваними, оскільки для науково-популярного жанру особливий інтерес представляє об'єкт вивчення, а для наукового – процес дослідження з його доказовою і аргументативною стороною. Усі

зазначені структурні особливості науково-популярного жанру розраховані на можливості сприйняття інформації пересічним споживачем, для якого засвоєння знань не повинно становити особливих труднощів.

Ще однією яскравою рисою популяризації наукових знань є широке використання діалогічних комплексів у науково-популярному дискурсі. Це можуть бути і запитально-відповідні репліки, і діалогічні єдності, що містять волюнтативні елементи. Безумовно, діалогічність науково-популярного дискурсу підвищує ступінь його експресивності, що, у свою чергу, сприятливо впливає на підвищення ефективності сприйняття та засвоєння нової інформації.

Той факт, що науково-популярне викладення матеріалу узагальнює дані багатьох джерел певним чином позначається і на мовних засобах акцентування знання в тексті, і на формі викладення, і на використанні автором тих чи інших маркерів висловлювання. Варіативність лінгвістичних засобів найчастіше вказує на зміну фігури “іншого” у викладеній інформації.

Ще однією змінною, пов'язаною з використанням різноманітних засобів передачі інформації, є тематика науково-популярного дискурсу. Зміна топіка, як правило, супроводжується певною зміною манери викладення і вживанням інших (у порівнянні з попередньою тематикою) мовних засобів різних рівнів. Таким чином взаємозв'язок форми викладення інформації з вмістом науково-популярного мовлення являє собою одну з проблем, яка заслуговує пильної уваги дослідника.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Барышникова К. К. Уровни анализа просодии и ее функции / К. К. Барышникова // Экспериментальная фонетика. – Минск : Изд-во МГПИИЯ, 1975. – С. 4–23.
2. Борботько В. Г. Общая теория дискурса (принципы формирования и смыслопорождения) : автореф. дис. на здобуття ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01. “Русский язык» / В. Г. Борботько. – Краснодар, 1998. – 48 с.
3. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Ин-т языкознания РАН; ВГПИ, 1992. – 330 с.
4. Королева Т.М. Интонация модальности в звучащей речи [Текст] / Т. М. Королева. – К. – Одесса: Выща школа, 1989. – 147 с.
5. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : ИТДГК Гнозис, 2002. – 284 с.
6. Левицкий В. В. Семантика и фонетика : пособие, подготовленное на материале экспериментальных исследований / В. В. Левицкий. –

Черновцы : Черновиц. ун-т, 1973. – 103 с. 7. Макаров М. Л. Концептуализация коммуникации в моделях языкового общения / М. Л. Макаров // Актуальные проблемы коммуникативной грамматики : тезисы докладов Всероссийской научной конференции. – Тула, 2000. – С. 63–66. 8. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М. : Изд-во АН СССР, 1987. – 377 с. 9. Brazil D. The place of intonation in a discourse model [Text] / D. Brazil // Coulthard & Montgomery, 1981. – P. 39–50. 10. Habermas, Jiirgen. Theorie des kommunikativen Handelns [Text]. – Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1985. – 465 s. 11. Hyland K. Metadiscourse [Text] / K. Hyland. – London: Continuum, 2005. – P. 342.